

НАПИС-ГРАФІТІ XII ст. З СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ: НОВА ЗНАХІДКА

Переважає більшість написів-графіті давньоруського та нового часу, виконаних на стінах храмів, складені за традиційними формулами. Однак з-поміж них інколи зустрічаються й такі, що виконані за абсолютно індивідуальною структурою. Такі написи дослідники відносять до категорії побутових¹. Текст їх переважно містить елементи розмовної мови, виражає особисті думки автора тощо². Тож ці пам'ятки епіграфіки є цінним джерелом для дослідження специфіки феномену комунікативності середньовічної людини через графіті, особливостей тогочасної мови тощо. Один з таких написів, що публікується нижче, виявлений мною під час планомірних епіграфічних досліджень 2006–2010 рр. у Софійському соборі.

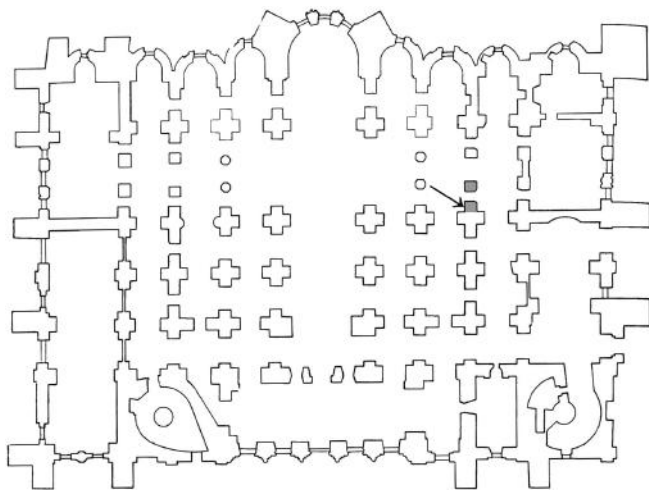
Графіті знаходиться у південно-західному куті передвітарного компартимента Михайлівського приділа на його південній стіні (мал. 1). Тут, праворуч від арки-переходу до приділа свв. Антонія та Феодосія Печерських (колишня південна внутрішня галерея), виконані образи святих Костянтина та Єлени (мал. 2). Незважаючи на те, що стародавній тиньк у цьому місці має значні втрати, за наявними збереженими частинами образи святих надійно ідентифікуються на основі іконографії³. Оскільки первісний тиньк у багатьох місцях відсутній саме на рівні людського зросту, де зосереджується переважна більшість графіті, їх збереглося усього сім.

Трирядковий напис (мал. 3), що є предметом подальшого розгляду, знаходиться на висоті близько 160 см від рівня стародавньої підлоги, безпосередньо під опублікованим С. Висоцьким записом № 313⁴. Складові графіті прорізані голкою, однак у цілому їх збереженість доволі непогана, невеликі вибої, зумовлені випадіннями органічних домішок у вигляді доданої до тиньку соломи, знищили тільки дві літери у верхньому рядку:

¹ Див. статтю І. Калечиц у цій збірці.

² Див., напр., графіті про крадія Кузьму із західної внутрішньої галереї Софії Київської: Н. Никитенко, В. Корниенко, *Древнейшие граффити Софии Киевской и время ее создания*, Киев 2012, с. 68–74. Див. також графіті "... Олісава, тому що навіщо на мене пише?" у статті І. Калечиц у цьому випуску "Софії Київської".

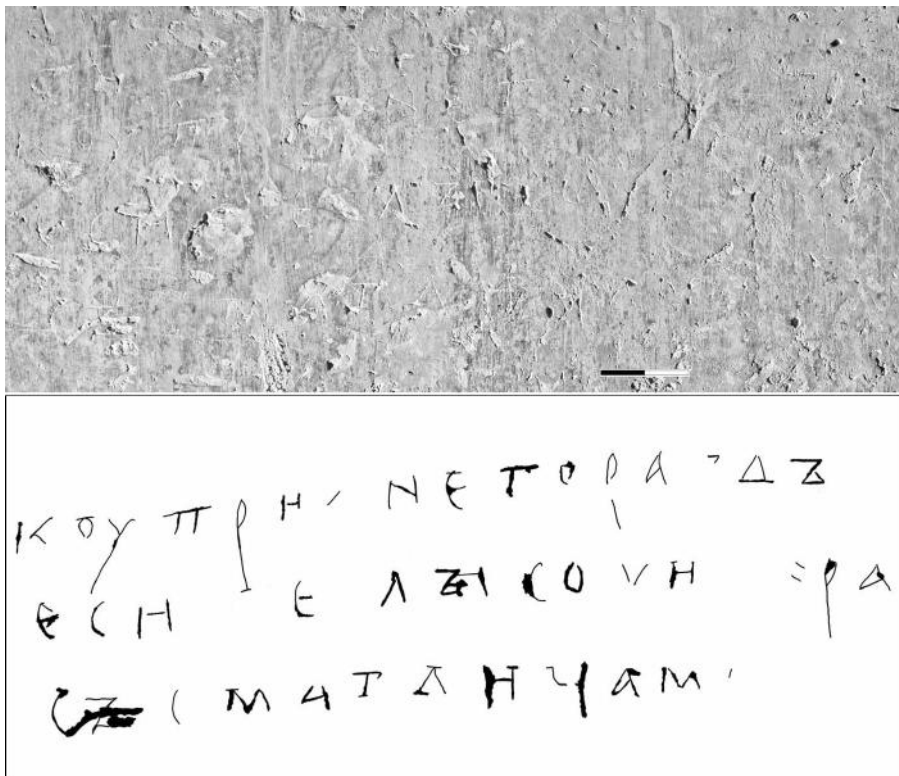
³ Н. Никитенко, В. Корниенко, *Собор святых Софии Киевской*, Киев 2014, с. 70, рис. 28.
⁴ С. А. Высоцкий, *Киевские граффити XI–XVII вв.*, Киев 1985, с. 33–34, табл. XIV, 1, 2. Коректуру пропонованому ним прочитанню цього графіті див.: А. А. Турилов, *Заметки о киевских граффити*, Лингвистическое источниковедение и история русского языка, Москва 2000, с. 52–53.

Мал. 1. План-схема першого поверху Софії Київської з позначенням місця розташування графіті

Мал. 2. Фреска з образом свв. Костянтина та Єлени з позначенням місця розташування графіті

Мал. 3. Графіті XII ст. на фресці з образами свв. Костянтина та Єлени

коупрн-негора-дз
 еси є лзкоун ра
 съсмагланцмн

За формою написання г з виступом зверху, Δ-подібною д, п з виступом зверху, р з маленькою голівкою, а також о з покриттям у складі оу зі зменшеним о, вірогідний час появи графіті окреслюється у межах від кінця XI до кінця XII ст.⁵

Перша частина напису Коупри[Δ]не гора[з]дз еси ‘Кипріяне, гарненький же ти’ тлумачиться як така, у якій автор графіті звертається до Кипріяна, причому з певною долею сарказму. Наступне слово єлы, що є скороченою формою прислівника љєлико ‘якщо’. Подібна форма в цьому

⁵ Особливості застосованої мною методики дослідження та специфіка датування софійських графіті докладно викладена у виданні: Н. Никитенко, В. Корнієнко, *Древнейшие граффити...*, с. 52–68.

значенні зустрічається у новгородських берестяних грамотах⁶, збереглась вона і у народних говірках⁷. Наступне слово – *соун* – слід тлумачити як форму зв'язаного з попереднім прикметника *соує* ‘*марно, даремно*’. Вся ця словоформа зв'язана з наступним дієсловом *расъсмаглиця*. В українській мові зберігається дієслово *смаглити*, що є однокорінним зі словом *смага*, яке має кілька значень, у тому числі “*сильне бажання пити, спрагу*”⁸. Відтак, автор графіті вживає дієслово *расъсмаглити са*, у значенні “розпалити себе, відчувати в собі спрагу”. Однак закінчення слова – заміна -ти са на -ца, на перший погляд, малоймовірна для давньоруського часу. Проте у формі “презенса даремного очікування”⁹ така заміна цілком допустима. Зокрема, подібну форму дієслова *продати са* застосовано у берестяній грамоті зі Старої Русі, де вжита форма не *продасци* ‘*не продасться*’¹⁰, тобто, закінчення -ти са замінено на -сци. Ця форма, виступаючи із запереченням, посилює значення останнього, утворюючи словосполучення за типом “вперто відмовляється щось дати”, “не хоче дати”, “ніяк не дасть”¹¹. У тексті графіті заперечна частка замінена прислівником *соує* ‘*даремно*’. Останнє слово напису – ми – давальний відмінок займенника *азъ*, тобто, “мені”.

Отже, повний текст виглядатиме таким чином:

Коупри[А]не, гора[з]дъ еси, елы соуи расъсмаглиця ми.

*Кипріяне, гарненький же ти, якщо даремно доводиться
розпалюватися мені.*

Зміст напису, цей своєрідний крик душі, не залишає сумнівів у тому, що його автором була жінка. Вона докоряє Кипріяну за дії або слова, які даремно розпалили її почуття, однак вони залишились даремними, без взаємності. Не випадково, на мою думку, було обране й місце для виконання цього графіті – на фресці з образом св. Єлени, адже не виключено,

⁶ Див., напр., близькі за хронологією запису грамоти № 109 та № 776: А.А. Зализняк, *Древненогородский диалект, 2-е издание с учетом материала находок 1995–2003 гг.*, Москва 2004, с. 257–259, 307–309.

⁷ *Словарь русских народных говоров*, вып. 8, Ленинград 1972, с. 341.

⁸ *Словник української мови: в 11 томах*, т. 9, Київ 1978, с. 390–391; *Словарь русских народных говоров*, вып. 38, Санкт-Петербург 2004, с. 337.

⁹ Докладніше див.: А.А. Зализняк, *Об одном употреблении презенса совершенного вида (“презенс напрасного ожидания”)*, *Metody formalne w opisie języków słowiańskich*, Białystok 1990, s. 109–114.

¹⁰ А.В. Арциховский, В.Л. Янин, *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1962–1976 гг.)*, Москва 1978, с. 144–145. Морфологічний розбір цієї грамоти див.: А.А. Зализняк, *Указ. соч.*, с. 684.

¹¹ А.А. Зализняк, *Указ. соч.*, с. 178.

що свята була небесною покровительською авторки, яка таким чином сповістила свою заступницю про нанесену образу. Втім, не виключено, що напис виконаний з метою звернення і до самого кривдника, аби таким чином сповістити йому про свої почуття. Так чи інакше, опубліковане графіті з Михайлівського приділу Софії Київської розкриває ще одну комунікативну властивість середньовічних епіграфічних пам'яток.

Отже, як бачимо, текст цього графіті повністю виконаний розмовною мовною XII ст. Застосовані словоформи знаходять найближчі аналогії серед новгородських берестяних грамот, що дозволяє припустити і новгородське походження її авторки. Втім, у тексті містяться словоформи, які фіксуються саме в українській мові, тож вірогідніше припустити київське походження авторки напису. На жаль, в умовах обмеженої кількості джерел для з'ясування специфіки мови Києва XII ст., однозначно віддати перевагу тій чи іншій версії походження авторки наразі складно. Втім, подальші дослідження епіграфічного корпусу середньовічного Києва згодом дозволять більш чітко з'ясувати це питання.